

פתיחתא דאיכה רבה - 2

מים ראשונים: כבר הקדשנו דף מס' 1 לפתיחתא של מדרש איכה רבה, בו הגענו עד פתיחתא י ועד בכלל. והפעם נמשיך מפתיחתא יא ואילך ככל שיספיק הזמן והמקום.

פתח דברך יאיר: פתיחתא היא צורת פתיחה מקובלת למדרש ששורשיה במדרשים הקדומים, בראשם בראשית רבה וויקרא רבה, שדרשות רבות בהם מתחילות ב"פתח": ר' יצחק פתח, ר' תנחומא פתח, ר' יוחנן פתח וכו'. ראש לכולם הוא: "ר' הושעיה רבה פתח" שבתחילת בראשית רבה שממנו, יש משערים, בא השם לכל מדרשי רבה. אך במדרשים אלה, הפתיחתא היא חלק מהדרשות (הפרשיות) עצמן; מדרש פותח שלאחריו בא גוף המדרש - פתיחתא וגופא. לעומתם, מדרשים מאוחרים יותר, כגון רות רבה ואסתר רבה, באים עם פתיחתאות כקובץ בפני עצמו, כך הוא לפחות עפ"י הדפוסים שבידינו. הפתיחתא לאיכה רבה, היא הרחבה והמרשימה מכולם. שלושים וארבע פתיחתאות במספר (ויש מונים אותן שלושים ושש כמנין איכ"ה), שכל אחת היא דרשה בפני עצמה וכולן ביחד מהוות אוסף מדרשי ייחודי שהוא הרבה מעבר למבוא ופתיחה. בכתבי יד ובמהדורות דפוס מסוימים נמצא אוסף זה כמדרש נפרד ועצמאי, אך היום ברור לנו שהוא אכן פתיחתא לאיכה רבה שאפשר שנכתב לאחר גוף המדרש (גופא) ומכאן החזרות המרובות בין הפתיחתאות ובין חמש הפרשות שבגוף המדרש. ועוד זאת נסיף בפתח דברינו, שמי שדואג שמא ייכשל באיסור לימוד תורה בתשעה באב עקב קריאת דף זה, הרי דברי השולחן ערוך אורח חיים סימן תקנד סעיף ב: "ומותר ללמוד מדרש איכה ופרק אלו מגלחין, וכן ללמוד פירוש איכה ופירוש איוב". ואין לחוש ממה שנוסיף בהערות השוליים.

פתיחתא יא

רבי יצחק פתח: "תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל, ועבדת את אויביך ... ברעב ובצמא ובעירום ובחוסר כל" (דברים כח מז-מח) - אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה: "תביאמו ותטעמו בהר נחלתך" (שמות טו טז), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים: "תבוא כל רעתם לפניך". אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה: "שמעו עמים ירגזון", ועכשיו שלא זכיתם, הרי אתם קוראים: "שמעו כי נאנחה אני". אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה: "ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים" (שמות ג ז), ועכשיו שלא זכיתם, הרי אתם קוראים: "ראה ה' כי צר לי מעי חמרמרו" ...¹ אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה: "איכה אשא לבדי" (דברים א יב), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים: "איכה ישבה בדד".²

פתיחתא יב

רבי חנינא בר פפא פתח: "מַעֲדָה בְּגֵד בְּיָוֵם קָרָה חֲמֶץ עַל־נֶתֶר וְשֶׁר בְּשָׂרִים עַל לִבְרָע" (משלי כה כ), ר' חנינא ור' יונתן תרויהון אמרין: למה היו עשרת השבטים ושבת יהודה ובנימין דומין? לשני בני אדם שהיו מתכסים בשמלה חדשה בימות הגשמים, והיה זה בוגד מכאן וזה בוגד מכאן עד שקרעו אותה. כך, לא זזו עשרת השבטים עובדים עבודת כוכבים בשומרון, ושבת יהודה ובנימין עובדים עבודת כוכבים בירושלים, עד שגרמו לירושלים ליחרב.³

¹ וכך ממשיך הדרשן בהקבלות של "אילו זכיתם ועכשיו שלא זכיתם" בסדר אל"ף-ב"ת יורד, כתקבולת ניגודית ברורה לפרקים א-ד של מגילת איכה שבנויים בסדר א"ב עולה. עד שהוא מגיע לאות אל"ף המסמלת את איכה.

² "איכה ישבה בדד" הוא סיומת של מדרשים רבים בפתיחתא ובגופא של מדרש איכה רבה ומסמל בשלוש מילים פשוטות אלה את תמצית השבר והחורבן. כאילו התקיימה "ברכתו" של בלעם: "עם לבדד ישכון". ראה למשל הסיימת של המדרש בסוף פתיחתא י: "ראו מה גרמו לי עונותיכם: לשרוף את ביתי ולחרוב את עירי ולהגלות את בני בין אומות העולם ולישב לי לבדי - איכה ישבה בדד". ובסוף פתיחתא ב: "למלך שהיו לו שנים עשר בנים ומתו שנים, התחיל מתנחם בעשרה. מתו עוד שנים והתחיל מתנחם בשמונה. מתו שנים התחיל מתנחם בשישה. מתו שנים התחיל מתנחם בארבעה. מתו שנים התחיל מתנחם בשנים. וכיון שמתו כולם התחיל מקונן עליהם: איכה ישבה בדד". וכן רבים. אבל החידוש של מדרש זה הוא שהפסוק בפרשת השבוע, דברים: "איכה אשא לבדי" הוא שבח! שעם ישראל רב ועצום, ככתוב שם: "ה' אֱלֹהֵיכֶם הִרְבָּה אֶתְכֶם וְהִנְכֶם הַיּוֹם כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרֹב". ראה גם איכה רבה ראש פרשה א: "שלושה נתנבאו בלשון איכה: משה ישעיה וירמיה. משה אמר: איכה אשא לבדי וגו', ישעיה אמר: איכה היתה לזונה, ירמיה אמר: איכה ישבה בדד. משל למטרונה שהיו לה שלשה שושבינים: אחד ראה אותה בשלותה, ואחד ראה אותה בפחזותה, ואחד ראה אותה בניולה. כך, משה ראה את ישראל בכבודם ושלותם ואמר: איכה אשא לבדי טרחכם, ישעיה ראה אותם בפחזותם ואמר: איכה היתה לזונה, ירמיה ראה אותם בניולם ואמר: איכה ישבה בדד". ומכאן שאולי המנהג לקרוא את הפסוק "איכה אשא לבדי" במנגינת איכה בקריאת התורה בשבת חזון אינו נכון, מה גם שאין אבילות בציבור בשבת.

³ עבודה זרה היא חטא מרכזי בבית ראשון ומהגורמים המרכזיים לחורבנו (לצד גילוי עריות ושפיכות דמים, יומא ט ע"ב). דימוי מרכזי לכך הוא הפסוק בישיהו כח כ: "פִּיקְצָר הַמְּצַעַע מֵהַשְׁתַּרְעַל וְהַמְּסַכָּה צָרָה הַתְּפִיִּסָּה", ביטוי שדרשו עליו במקומות רבים: "קצר המצע

וַיִּשְׁלִיכוּם מֵאֶרֶץ הַסְּלֵעַ וַיְכַלְסוּם בְּקָעוֹ" (שם הפסוק העוקב). באותה שעה אמר הקב"ה: לא גזרתי מיתה לבני נח אלא בחרב,⁹ ואלו: "ויביאום לראש הסלע וישליכום וכולם נבקעו" – "ואין נחת"¹⁰. באותה שעה אמר הקב"ה: מה אלו עושין כאן? יגלו! כיון שחטאו – גלו, וכיון שגלו, התחיל ירמיה מקונן עליהם: איכה.¹¹

פתיחתא טו

אמר ר' שמעון בן לקיש: "כְּבֹד לְאִישׁ שֶׁבֶת מְרִיב וְכָל־אָוִיל יִתְגַּלֵּעַ" (משלי כ ג) - אמר הקב"ה: כבוד היה לי אילו לא נזדווגתי לאומה זו. את מוצא בשעה שגלו ישראל לבין אומות העולם, היה הקב"ה מחזר על פתיחה של אומות העולם לשמוע מה הם אומרים. ומה היו אומרים? אלהיהם של אומה זו נפרע הוא מפרעה ומסיסרא ומסנחריב וכיוצא בהן. וחוזרין ואומרים: ולעולם נער הוא? כביכול הזקינו הדברים. זהו שאומר הכתוב: "וַיִּבְזֹא אֱלֹהִים אֲשֶׁר־בָּאוּ שָׁם וַיַּחַלְלוּ אֶת־שֵׁם קִדְשִׁי" (יחזקאל לו כ).¹²

פתיחתא כג

ר' יודן שאל לר' אחא: היכן הרגו ישראל את זכריה? בעזרת נשים או בעזרת ישראל? אמר ליה: לא בעזרת נשים ולא בעזרת ישראל, אלא בעזרת כהנים. ולא נהגו בדמו לא כדם הצבי ולא כדם האיל, דכתיב ביה: "ושפך את דמו וכסהו בעפר" (ויקרא יז ג). ברם הכא: "כִּי דָמָה בְּתוֹכָהּ הָיָה עַל צָחִים סְלַע שֶׁמֶתָהוּ לֹא שֶׁפְּכַתְהוּ עַל הָאֶרֶץ לְכַסּוֹת עֲלָיו עֶפֶר" (יחזקאל כד ז). כל כך למה? "לְהַעֲלוֹת חֲמָה לְנֶקֶם נֶקֶם יִתֵּתִי אֶת דָּמָה עַל צָחִים סְלַע לְבִלְתִּי הַפְּסוֹת" (שם שם ח). שבע עבירות עשו ישראל באותו היום: הרגו כהן ונביא ודיין ושפכו דם נקי, וחללו את השם, וטמאו את העזרה, ויום השבת ויום הכפורים היה.¹³

וכיון שעלה נבזראדן, התחיל הדם תוסס. אמר להם: מה טיבו של דם זה? אמרו לו: דם פרים ואילים וכבשים שהיינו שוחטין. מיד שלח והביא דמי זבחים ולא דמו לו.¹⁴ אמר להם: אם תאמרו – מוטב, ואם לאו, אסרוק את בשרכם במסרקות של ברזל. אמרו לו: מה נאמר לך? נביא היה שהיה מוכיח אותנו וקמנו עליו והרגנוהו, והנה כמה שנים שלא נח דמו.¹⁵ אמר לה אותו. הביאו לפנינו סנהדרי גדולה וסנהדרי קטנה והרגם, עד שהגיע

⁹ ראה סנהדרין נו ע"א: "שכל מיתה האמורה בבני נח אינה אלא בסייף".

¹⁰ כאילו כתוב: הוי: ואין נחת. הדרשן חוזר לפסוק ממשלי שהביא בראש הדרשה.

¹¹ המקרא עצמו ממשיך שם ומתאר שאמצייה נענש על מעשה זה: "וּבְנֵי הַגְּדוּד אֲשֶׁר הֵשִׁיב אֲמַצְיָהוּ מַלְכָת עַמּוֹ לְמַלְחָמָה וַיִּפְּשְׁטוּ בְּעָרֵי הַיַּרְדֵּן מִשְׁמֵרוֹן וְעַד־בֵּית חֲרוֹן וַיִּכּוּ מֵהֶם שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים וַיִּבְזּוּ בְּזֶה דְבָרָה". ראה פירוש רש"י ומלבי"ם על הפסוק. אבל המדרש הולך צעד גדול נוסף ברעיון שהחורבן והגלות הסופיים של מלכות יהודה, מספר לא מועט של שנים אחרי אמצייה, באו בשל אכזריות יתר שנהגו בני ישראל (בני יהודה) בשכניהם, במקרה זה, "בני שעיר", הם אדום, הם אחינו בני עשו, במלחמת אמצייה. מדרשים רבים יש לנו על אכזריות העמים השכנים בשעת החורבן, שלא רק שעמדו מנגד, אלא אף סייעו ושחקו על גורל בני ישראל. ראה למשל המדרש באיכה רבה פרשה ב על הישמעאלים שהתעללו בשמונים אלף הכהנים הצמאים למים, המדרש באיכה א כה שכפתו את ידי הבחורים על מנת שלא יוכלו לנגב את דמעותיהם "ונושרות על לחייהם כצרבת השחין", כניסת הגויים לבית המקדש ועוד. וכאן אולי מדרש יחידי בכיוון ההפוך. אולי אפשר להשוות את זה עם הסיפור של מלך מואב שנאלץ להקריב את בנו בשעת מלחמה וכתוצאה מכך "וַיְהִי קֶצֶף־גְּדוֹל עַל־יִשְׂרָאֵל" (מלכים ב פרק ג). ראה דרשה על סיפור קשה זה בגמרא סנהדרין לט ע"ב. וכל היודע על דרשה דומה על אכזריות יתירה של ישראל שגרמה לחורבן, אנא יחיש שמועתו אלינו במהרה.

¹² ראה הפסוק המלא ביחזקאל: "וַיִּבְזֹא אֱלֹהִים אֲשֶׁר־בָּאוּ שָׁם וַיַּחַלְלוּ אֶת־שֵׁם קִדְשִׁי בְּאֶמֶר לָהֶם עִם־ה' אֱלֹהֵי וּמֵאֲרָצוֹ יִצְאוּ, מִמֶּנּוּ אֲפִשֶׁר לְהַבִּין שֶׁהַעֲמִים מִבְּנֵי שֶׁהָאֵשׁ הוּא בְּעַם יִשְׂרָאֵל וְשֶׁהוּא הַגּוֹרֵם לְחִילּוֹל הַשֵּׁם. עַם יִשְׂרָאֵל נֶחֱלַשׁ וְהִזְקִין וְשׁוּב אֵינְנוּ נֹעֵר וְלֹא הַקְּב"ה. אֲבָל לֹא כֵךְ אֹמֵר הַמְּדַרְשׁ וְהַשְּׂמִטָּה סוֹף הַפְּסוֹק מִיחֲזַקָּאֵל כְּנֵרָא אֵינְנָה מְקִרִית. רֵאָה חֲזָרָה עַל הַמוֹטִיב שֶׁכְּבִיכּוֹל הַקְּב"ה הַזְּקִין וְגִבּוֹרָתוֹ וְעַל־מָה, בְּסוֹף פְּתִיחַתָּא כֵךְ הַמִּתְאָרֵת אֶת צַעֲקַת הָאֲבוֹת עַל הַחֲרוֹבָן וּמִסִּימַת בְּמִשְׁפָּט: "וְהִיא הַקְּב"ה סוֹפֵד וְאוֹמֵר: אוֹי לוֹ לְמֶלֶךְ שֶׁבִקְטָנוֹתוֹ הַצְּלִיחַ וּבִזְקָנוֹתוֹ לֹא הַצְּלִיחַ". רֵאָה גַם אֶסְתֵּר רַבָּה ז' יג שֶׁאֲחַשׁוּרוּשׁ מִתִּיעֵץ עִם הַחֲכָמִים וְהַחֲרַטּוּמִים אִם נִיתֵן לְהַשְׂמִיד אֶת יִשְׂרָאֵל וְכִשְׁהֵם מֵהַסָּסִים וּמִשְׂבָּחִים אֶת גְּבוּרָתוֹ שֶׁל הַקְּב"ה הַמְּגֵן עַל יִשְׂרָאֵל וּמוֹנִים אֶת כָּל הַמַּלְכִים שֶׁבְּעֵבֶר נִפְלוּ לִפְנֵיהֶם, אֹמֵר לָהֶם כֵּב־כָּד. וְכִשְׁמַת יְהוֹדֵעַ שֶׁב יוֹאֵשׁ לְחַטּוֹא בְּעַצַּת שְׂרָיָה וְזַכְרִיָּה בְּנוֹ שֶׁל יְהוֹדֵעַ קָם לְהוֹכִיחָם. עֵינֵין זֶה מוֹפִיעַ רַק בְּדַבְרֵי הַיָּמִים נְבוֹכַדְנֶצַּר וְהַחֲרִיב בֵּיתוֹ, וְשָׂרְף אֶת הַיִּכְלוֹ, וְהַגְּלָה אֶת יִשְׂרָאֵל וּפְזָרָן בֵּין הָאוֹמוֹת. וְהִיכָן כּוּחוֹ וְגִבּוֹרָתוֹ שֶׁכְּבֵר הַזְּקִין". זֶהוּ לֵאל לֵאל סַפֵּק הַחֲלָק הַקָּשָׁה בְּיוֹתֵר בְּכָל הַחֲרוֹבָן: חִילּוֹל הַשֵּׁם! וְכֵבֵר נֵאֱמָרוּ הַדְּבָרִים גַּם עַל הַשׁוֹאָה בְּדוֹרְנוֹ. רֵאָה דְּבָרֵינוּ עַבְד שְׂמַכְרוּ רַבּוּ בְּתִשְׁעָה בָּאב וְכֵן עַל הַנְּסִפִים וְעַל הַמְּשֻׁרְפוֹת בְּיוֹם הַשׁוֹאָה.

¹³ הַרִיגָתוֹ שֶׁל זַכְרִיָּה הַנְּבִיא, שֶׁבְּמִקְרָא אֵינְנָה תּוֹפְסַת 'מְקוֹם בּוֹלֵט', נֶחֱשַׁבֶת בְּמִדְרַשׁ לֵאחַת מֵהַעֲבִירוֹת הַקְּשׁוֹת בְּיוֹתֵר בְּבֵית רֵאשׁוֹן כִּפִּי שְׁנֵרָאָה לְהֵלן. אֵינן הַכוּוֹנָה לְנִבְיָא זַכְרִיָּה הַמוֹכֵר לָנוּ כֹּאחַד מִתְּרֵי־עֶשֶׂר נְבִיאִים, וְאֲשֶׁר פִּעַל בִּימֵי שִׁיבַת צִיּוֹן, אֲלֵא בְּבֵנוֹ שֶׁל יְהוֹדֵעַ הַכְּהֵן. הוּא יְהוֹדֵעַ שֶׁהֲצִיל אֶת הַמֶּלֶךְ יוֹאֵשׁ בְּקְטָנוֹתוֹ וְחָנָן אוֹתוֹ לֵאמֹר כֵּל הַשְּׂנִיִּים. רֵאָה כָּל הַסִּיפּוֹר בְּמַלְכִים ב פְּרָקִים יֵאֵי־ב וּבְדַבְרֵי הַיָּמִים ב פְּרָקִים כֵּב־כָּד. וְכִשְׁמַת יְהוֹדֵעַ שֶׁב יוֹאֵשׁ לְחַטּוֹא בְּעַצַּת שְׂרָיָה וְזַכְרִיָּה בְּנוֹ שֶׁל יְהוֹדֵעַ קָם לְהוֹכִיחָם. עֵינֵין זֶה מוֹפִיעַ רַק בְּדַבְרֵי הַיָּמִים שֶׁם. וּבְמִדְרַשׁ, בְּקִטְעַת לִפְנֵי זֶה שֶׁהַבְּאֵנוּ לְעִיל: "וְהוּא מְזַכֵּר עוֹן לְהַתְּפֹשׁ, זֶה עוֹנוֹ שֶׁל זַכְרִיָּה, זֶהוּ שְׁכַתּוֹב: וְרוּחַ אֱלֹהִים לְבָשָׂה אֶת־זַכְרִיָּה בְּיְהוֹדֵעַ הַכְּהֵן וַיַּעֲמֵד מֵעַל לְעַם - וְכִי מֵעַל רֵאשִׁי הָעַם הִיא דָּאֵת אֲמַר מֵעַל לְעַם? אֲלֵא שְׂרָאָה עֲצַמּוֹ גְּבוּה מְכָל הָעַם, חֲתָן הַמֶּלֶךְ וְכֵהֵן גְּדוֹל וְנִבְיָא וְדִין. הַתְּחִיל מְדַבֵּר גְּדוּלוֹת: וַיֹּאמֶר לָהֶם כֹּה אָמַר הָאֱלֹהִים לְמָה אֲתֵם עֹבְרִים אֶת־מִצְוֹת ה' וְלֹא תִצְלִיחוּ כִּי־עֲבַדְתֶּם אֶת־ה' וַיַּעֲזֹב אֲתֶכֶם: וַיִּקְשְׁרוּ עֲלָיו וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ בְּמִצְוֹת הַמֶּלֶךְ בְּחֶצֶר בֵּית ה'". וְהַמֶּשֶׁךְ הַפְּסוֹקִים שֶׁם: "וְלֹא־זָכַר יוֹאֵשׁ הַמֶּלֶךְ הַחֹסֵד אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוֹדֵעַ אֲבִיו עַמּוֹ וַיְהִי־גַם אֶת־בְּנוֹ וְכַמּוֹתוֹ אָמַר יָרָא ה' וַיִּדְרֹשׁ". רֵאָה דְּבָרֵינוּ הַפְּטָרָה שְׂקִלִים - בְּדַק הַבֵּית בְּפִרְשַׁת שֶׁבֶת שְׂקִלִים.

¹⁴ דָּם הַזְּבָחִים לֹא הִיוּ דוֹמִים לְדָם שֶׁתְּסַס. יֵשׁ כֵּאֵן אוֹלֵי גַם מִשְׁחָק מִלִּים עִם דָּם, לְמַרְוֹת שֶׁהַמְּקוֹר הוּא בְּאֵרֵמִית וְאֲנַחְנוּ תְּרַגְּמָנוּ.

¹⁵ הַמְּפָרְשִׁים עוֹשִׂים חֲשׁוֹן שֶׁל לַפְּחוֹת מֵאֲתִיִּים וְחִמִּישִׁים שְׁנָה מִסוֹף מַלְכוּת יוֹאֵשׁ וְעַד הַחֲרוֹבָן בְּסוֹף מַלְכוּת צַדִּיקָהוּ.

דמם לדמו של זכריה, לקיים מה שנאמר: "פָּרְצוּ יְדָמִים בְּדָמִים נְגַעוּ" (הושע ד ב). ועדיין הדם תוסס. הביא בחורים ובתולות והרג עליו... תינוקות של בית רבן והרג עליו... שמונים אלף פרחי כהונה והרג עליו, עד שהגיע דמם לדמו של זכריה. ועדיין היה הדם תוסס. אמר: זכריה, זכריה! כל טובים שבהם איבדתי, ניחא לך שאכלה את כולם? ... מיד נח. באותה שעה הרחרר לעשות תשובה בנפשו ואמר: ומה אם על נפש אחת כך, אותו האיש¹⁶ שהרג כל אלה הנפשות, על אחת כמה וכמה! ברח, שלח מתנה לביתו והתגייר.¹⁷

פתיחתא כד

אמר להן הקב"ה למלאכי השרת: בואו ונלך אני ואתם ונראה בביתי מה עשו אויבים בו. מיד הלך הקב"ה ומלאכי השרת וירמיה לפניו. וכיון שראה הקב"ה את בית המקדש, אמר: בוודאי זהו ביתי וזהו מנוחתי שבאו אויבים ועשו בו כרצונם. באותה שעה היה הקב"ה בוכה ואומר: אוי לי על ביתי! בני היכן אתם? כוהני היכן אתם? אוהבי היכן אתם? מה אעשה לכם? התריתי בכס ולא חזרתם בתשובה! אמר הקב"ה לירמיה: אני דומה היום לאדם שהיה לו בן יחידי ועשה לו חופה ומת בתוך חופתו. ואין לך כאב, לא עלי ולא על בני? לך וקרא לאברהם ליצחק וליעקב ומשה מקבריהם שהם יודעים לבכות. אמר לפניו: רבש"ע, איני יודע היכן משה קבור. אמר לו הקב"ה: לך עמוד על שפת הירדן והרם קולך וקרא: בן עמרם, בן עמרם! עמוד וראה צאנך שבלעום אויבים. מיד הלך ירמיה למערת המכפלה ואמר לאבות העולם: עמדו, שהגיע זמן שאתם מתבקשין לפני הקב"ה. אמרו לו: למה? אמר להם: איני יודע. מפני שהיה מתירא שלא יאמרו בימך היתה לבנינו זאת. הניחן ירמיה ועמד על שפת הירדן וקרא: בן עמרם, בן עמרם! עמוד, הגיע זמן שאתה מבוקש לפני הקב"ה. אמר לו: מה היום מיומיים שאני מבוקש לפני הקב"ה? אמר לו ירמיה: איני יודע. הניחו משה והלך אצל מלאכי השרת, שהיה מכיר אותן משעת מתן תורה, אמר להם: משרתי עליונים, כלום אתם יודעים מפני מה אני מתבקש לפני הקב"ה? אמרו לו: בן עמרם! אי אתה יודע שבית המקדש חרב וישראל גלו? והיה צועק ובוכה עד שהגיע לאבות העולם. מיד אף הם קרעו בגדיהם והניחו ידיהם על ראשיהם והיו צועקים ובוכין עד שערי בית המקדש. כיון שראה אותם הקב"ה מיד: "ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד ולקרחה ולחגור שק". ואלמלא מקרא שכתוב אי אפשר לאומרו. והיו בוכין והולכין משער זה לשער זה, כאדם שמתו מוטל לפניו. והיה הקב"ה סופד ואומר: אוי לו למלך שבקטנותו הצליח ובזקנותו לא הצליח.¹⁸

¹⁶ נבזראדן, דיבור בגוף שלישי על עצמו.

¹⁷ מקבילות רבות יש לסיפור זה על דמו של זכריה בן יהוידע. ראה איכה רבה פרשה ב סימן ד וכן הוא בגמרא גיטין נז ע"ב שהיא גרסה אחת לאיכה רבה. ושם גם מופיעה רשימת כל הרשעים שחזרו בתשובה והתגיירו: נעמן, בני המן, בני סיסרא, בני סנחריב (מהם יצאו שמעיה ואבטליון) ועוד. אבל בירושלמי (תענית פרק ד הלכה ה) מצויה גרסה קצת שונה, פחות אכזרית ומסתיימת באופן קצת שונה, ובלי הגיור: "אמרו לו: דם כהן ונביא ודיין הוא, שהיה מתנבא עלינו כל מה שאתה עושה לנו, ועמדנו עליו והרגנוהו. מיד הביא שמונים אלף פרחי כהונה ושחטן עליו ואדיין הדם תוסס. בההיא שעתא נזף ביה, אמר ליה: מה את בעי? נובד כל אומתך עלך? מיד נתמלא הקב"ה רחמים ואמר: מה אם זה שהוא בשר ודם ואכזרי נתמלא רחמים על בני, אני שכתוב בי: כי אל רחום יי' אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח את ברית אבותיך, על אחת כמה וכמה. מיד רמז לדם ונבלע במקומו". נוסח זה מצוי גם בפסיקתא דרב כהנא פיסקא טו – איכה. עוצמת מדרש זה והקושי לקרוא אותו, אינם רק בשל ההרג הרב המתואר בו, אלא בשל שני דברים נוספים. הדם התוסס של הנביא שממאן להירגע, גם לאחר כל כך הרבה שנים, גם לאחר כל כך הרבה דמים. ומנגד, המוסריות העולה דווקא מדמות רב-טבחים נבזראדן שאומר: עד כדי כך? מה עוד תבקש זכריה? זעקה מוסרית זו היא שגורמת להפסקת שפיות הדמים ולתסיסת דמו של זכריה, עפ"י איכה רבה והגמרא בגיטין, או גורמת לקב"ה להתערב ולהשקט את דמו של זכריה, עפ"י הירושלמי והפסיקתא. מה בא מדרש זה לומר? מה הוא בא ללמדנו מעבר לשפך הדם הרב?

¹⁸ וההמשך שם, שנביא בדילוגים: "בשעה שחרב בית המקדש בא אברהם לפני הקב"ה בוכה וממרט זקנו ותולש שערות ראשו ומכה את פניו וקורע את בגדיו ואפר על ראשו והיה מהלך בבית המקדש וסופד וצועק. אמר לפני הקב"ה: מפני מה נשתנית מכל אומה ולשון שבאתי לידי בושה וכלימה זאת? ... מפני מה הגלית את בני ומסרתני בידי האומות והרגום בכל מיתות משונות והחרבת את בית המקדש מקום שהעלית את יצחק בני עולה לפניך? אמר לו הקב"ה לאברהם: בניך חטאו ועברו על כל התורה ועל כל"ב אותיות שבה ... מיד פתח אברהם לפני הקב"ה ואמר: רבש"ע, למאה שנה נתת לי בן וכשעמד על דעתו והיה בחור בן שלשים ושבע שנים אמרת לי העלהו עולה לפני, ונעשיתי עליו כאכזרי ולא ריחמתי עליו, אלא אני בעצמי כפתתי אותו, ולא תזכור לי זאת ולא תרחם על בני? פתח יצחק ואמר: רבש"ע, כשאמר לי אבא: אלהים יראה לו השה לעולה בני, לא עכבתי על דבריך ונעקדתי ברצון לבי על גבי המזבח ופשטתי את צוארי תחת הסכין, ולא תזכור לי זאת ולא תרחם על בני? פתח יעקב ואמר: רבש"ע, לא עשרים שנה עמדתי בבית לבן וכשיצאתי מביתו פגע בי עשו הרשע ובקש להרוג את בני ומסרתני עצמי למיתה עליהם, ועכשיו נמסרו ביד אויביהם כצאן לטבחה, לאחר שגדלתם כאפרוחים של תרנגולים וסבלתי עליהם צער גדול בנים, כי רוב ימי הייתי בצער גדול בעבורם. ועתה לא תזכור לי זאת לרחם על בני? פתח משה ואמר: רבש"ע, לא רועה נאמן הייתי על ישראל ארבעים שנה ורצתי לפניהם כסוס במדבר, וכשהגיע זמן שיכנסו לארץ גזרת עלי במדבר יפלו עצמותי. ועכשיו שגלו שחלתי לי לספור ולבכות עליהם! ... באותה שעה קפצה רחל אמנו לפני הקב"ה ואמרה: רבש"ע, גלוי לפניך שיעקב עבדך אהבני אהבה יתירה ועבד בשבילי לאבא שבע שנים. וכשהשלימו אותן שבע שנים והגיע זמן נשואי לבעלי יעץ אבי החליפני לבעלי בשביל אחותי והוקשה עלי הדבר עד מאד ... וגמלתי חסד עמה, ולא קנאתי בה ולא הוצאתיה לחרפה. ומה אני שאני בשר ודם עפר ואפר, לא קנאתי לצרה שלי ולא הוצאתיה לבושה ולחרפה, ואתה מלך חי וקיים רחמן מפני מה קנאת לעבודת כוכבים שאין בה ממש והגלית בני ונהרגו בחרב ועשו אויבים בס כרצונם? מיד נתגללו רחמיו של הקב"ה ואמר: בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל למקומן. זהו שכתוב: כה אמר ה' קול ברמה נשמע נהי בכי

צום קל ושנזכה לגאולה השלמה
מחלקי המים

מים אחרונים: ועדיין לא סיימנו את הפתיחתא לאיכה רבה. יהי רצון שנזכה להשלימה בשנים הבאות, גם אם יבוא משיח בן דוד, שהרי האדם והמדרש הם תמיד כאן. מתוך הכאב הגדול והחורבן הנורא צצו ופרחו מדרשים נפלאים שתוקפם ומשמעותם לעולם.

תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה להנחם על בניה כי איננו (ירמיה לא), וכתוב (שם): כה אמר ה' מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעולתך נאום ה' ושבו מארץ אויב. וכתוב: ויש תקוה לאחרייתך נאום ה' ושבו בנים לגבולם".